Na sličan način on u ovoj knjizi govori i o takvim stvarima kao što su molitva i duša, koje su nam ovdašnji propagatori nacionalnog misticisma ogadili. Beljanski ih koristi kao deo humanističkog nasleđa, a ne kao teološke termine. On rehabilituje govor o molitvi i duši, pa se o njima može govoriti i u „Peščarnik“-u, a ne samo u emisijama kakve su „Agape“ i „Duhovnici“.

Dakle, da zaključim, ovo je jedna retka knjiga, knjiga koja pokazuje da humanistička kultura – i u vreme kad se već govori o posthumanizmu – ostaje pouzdan osnov suočavanja sa stvarnošću i oslonac za razmišljanje o alternativama, o onome što Beljanski zove drugom obalom.

Prof. dr Vesna Rakić Vodinelić

OD ANIMULE DO VULGARIJE

Zapisi Slobodana Beljanskog uzimaju kulturu zla (autor obrazlaže i dosledno koristi pojam zlo kulture) kao objašnjenje za glavni predmet njegove obrade – a to je – pravna kultura zla ovde i danas, uključujući naročito pravno-politički napor da se zlo pravne kulture očuva, da se od njega makar ne bitno – ne odstupi.

Objašnjavajući kako i zašto je današnja Srbija zasnovala ono što naziva pravnim poretkom na negovanju, ne samo kulture, nego i samog kulta zla, Beljanski je u svojim esejima posegao za neubičajenom metodologijom i komparacijom. Objedinivši primere iz (lepe, ne pravne) književnosti, filozofske i politološke pristupe fenomenu društvenog i ljudskog zla, kao i neke savremene i istorijske pravne institute i njihovu interpretaciju, on uspešno objašnjava kako je i zašto bilo moguće zadržati iste one pravne zloupotrebe, iskrivljena tumačenja, nepravde i osporavanja vladavine prava u korist ideje državotvornosti i manifestovanja gole političke moći – i danas, ovde u Srbiji, posle jednog od političkih preokreta, početkom ovog veka – u vreme kad se verovalo da tako nešto neće biti moguće.

Savremeni pravni poredak, prema esejima Beljanskog, dominantno obeležavaju 1) kontinuitet kolektivnog negovanja plemenskog samosažaljevanja i tome inherentnog zla, 2) opravdavanje i odsustvo pravne, a naročito pravosudne reakcije na izazivanje rata, počinjavanje ratnih zločina, prisilno premeštanje ljudi i 3) „državotvornost“, tj. tajnovito i mistifikovano čuvanje „državnog razloga“ nasuprot priznavanju, uživanju i zaštiti ljudskih prava, nasuprot javnosti i vladavini prava nad politikom.

1) U prvom eseju ove knjige, Beljanski započinje svoju analizu tekstem pesme *Animula*, Tomasa Eliota (u sopstvenom prevodu). Naročit značaj za analizu imaju sledeći stihovi:

„Mašta joj je stvarnost i privid je java,
Privlače je karte, kraljevi i dame,
Sve što nimfe čine i posluga veli.
Uznesenu dušu sumnja utišava,
Iz trena u tren zbunjuje i deli;
Iz dana u dan naloži se množe
Da ne sme i može, da spozna i sluti
Da želi i da se lišava.”

Ljudski intelekt i duh, kaže Beljanski (str. 24) pušteni su u svet „buke i sjaja”, puni „energije i znatiželje”, a znatiželja je izvor ljudske radosti i saznanja. Ali ako znatiželja vodi u stradanje, kao ovde u *Animuli*, da li pesnika treba shvatiti tako da je to nužnost ili samo kobna slučajnost? Slobodan Beljanski je dao svoj odgovor (str. 29), ali on, nažalost, nije bio onaj um koji je presudno uticao na političko utemeljenje pravnog poretka danas i ovde. To je bio, ne samo po interpretaciji Beljanskog, jedan drugi *um* – da li sam po sebi, ili predstavljajući se kao ovlašćeni „istoriozofski” glasnogovornik srpske nacije. Dobrica Ćosić se ovde, sa punim osnovom određuje kao ličnost čiji je uticaj bio presudan na formiranje jednog tipa kulture u Srbiji (str. 66–80) – u eseju „Kultura i zlo”, deo: *Bespuće istorijskih ideala*. Taj tip kulture imao je presudan uticaj i na formulisanje savremene pravne kulture i to u najvišem pravnom aktu Srbije. Beljanski citira ključnu ideju tog *presudnog uticaja*: „Ako bi istorija sveta i mogla biti, kako misli Hegel, napredovanje u svesti i slobodi i time progresivno zadobijanje slobode za čoveka, onda bi istorija srpskog naroda pored napredovanja u slobodi mogla biti i napredovanje u samoosvešćivanju, odnosno u saznanju tragizma borenja za istorijske ideale” (D. Ćosić, *Jedan pristup istorijskom romanu*, u zbirci *Stvarno i moguće*, Rijeka, 1982, str. 185). Operacionalizacija „samoosvešćivanja” leži, dakle, u samosvojnoj nacionalnoj osobenosti (posebnosti) i u tragičnosti borbe za nju. Na tragu ovakvih kulturnih ideja „Donošenje novog Ustava 2006. godine, iskorišćeno je za pravnu impostaciju ’kosovske svetinje’, slabljenje demokratskog karaktera javne vlasti i stvaranja novog tipa meta-konstitucionalne države, sa mnogim odlikama civilno-klerikalnog političkog sinkretizma, koji na sve puteve modernizacije postavlja ideološke kontrolne punktove” (Beljanski, str. 107). Ustav je, kazali su nam tada ustavotvorci, bilo neophodno doneti zbog pozicije Srbije u pregovorima o statusu Kosova, jer će, navodno, ta pozicija biti ojačana, ako se u Ustavu kaže da je Kosovo sastavni deo Srbije. Ali, ustav svake države je njen unilateralni akt,

pa kao takav ne obavezuje ni pravno, a ni politički međunarodne organizacije i druge države. Mogli smo do danas, verujem, naučiti da državne granice Srbije nisu bile određivane ustavima, već međunarodnim (mirovnim) ugovorima. Nespojivo je sa idejom prava verovati da se one ustavom mogu odbraniti. Dovoljan je zdrav razum da se pojmi kako ustav kao normativna forma ne može pomerati granice realnosti. Naša ustavna Preambula ne odražava osnovne konstitucionalne principe države i uživanja ljudskih prava, nego izgleda kao da se Ustav donosi samo radi tvrdnje da je Kosovo u sastavu Srbije, što je – blago je reći neuobičajena – već i neskriveno gubitnička pozicija. Drugim rečima: Preambula Ustava je još jedini preostali argument!

2) Sofoklova Elektra je „oličenje slepe odanosti kultu predaka i akcije zasnovane na iracionalnim silama, na mržnji i osveti” (Beljanski, str. 54), jedna od personalizovanih promotera kulture zla. Antitezu predstavlja hor, koji „upozorava Elektru da ne prelazi meru, da ne stvara nevolju u nevolji, da nauči da obuzdava gnev...” (Beljanski, str. 55). Pošto je zlo opravdano i podsticano *kulturom zla* već bilo počinjeno, pošto se dogodio sudski utvrđen genocid, povreda pravila i običaja rata, drugi ratni zločini, iz *kulture zla* rađaju se druge „posebne” kulture: „kultura solidarnosti sa počiniočima zločina”, „kultura zaborava”, „kultura nasilja”... (str. 58). Sve ove „kulture” su, veli Beljanski, pozivajući se na Radomira Konstantinovića, samo deo lukavstva, ne samo ljudi podvrgnutih zlu, nego i pribežište počinilaca zla (str. 62). Ali, samo jedno od objašnjenja jeste socijalizacija onih koji zlo nisu hteli, niti ih je u počinjavanju zla rukovodila samo mržnja i pokvareno htenje. Drugo objašnjenje jeste državno prihvatanje nasleđa zle prošlosti i njegovo pravno utemeljenje. Otuda države u čije ime su počinjeni ratni zločini nisu u svom pravnom poretku nalazile odgovore na potrebu procesuiranja i kažnjavanja ratnih zločinaca. Ili nisu uspevali da nađu „pravni osnov” za predaju okrivljenih Međunarodnom tribunalu u Hagu, ili u činjenju neprava drugima nisu pronalazili „elemente bića određenih krivičnih dela”. Sve inspirisani Novim srpskim legalizmom, čiji je utemeljivač Vojislav Koštunica. Taj legalizam – ne sme nas zavarati značenje reči – nije pravni, već politički fenomen. „Legalizam u postmiloševićevskoj Srbiji predstavlja praktično-političku poziciju koja insistira na neophodnosti poštovanja pravnih normi i procedura. Legalisti su oni koji sebe identifikuju kao branioc prava u jednom političkom kontekstu u kome je pravo ugroženo praksama protivpravnog ponašanja, odnosno kršenjem važećih propisa. Posle ovog sledi važan autolegitimacijski korak: pozicija legalizma samoprepoznaje se u napetosti prema 'drugoj strani', odnosno prema onim političkim snagama koje ne poštuju pravo... Prepoznavanje druge strane delo je samih legalista... Legalizam nije sadržajno prazna politička pozicija. Ali, ponavljam da njegov identitet nije određen insistiranjem na poštovanju prava. Ovu poziciju ne iden-

tifikuje pozitivan odnos prema pravu u obliku pravnog kontinuiteta i kritike bezakonja, već pre svega odnos prema ideologiji. Okrenuti prošlosti na način devetnaestovekovnog romantičarskog nacionalizma, legalisti su – verovatno protivno sopstvenim iskrenim intencijama – završili na pozicijama odbrane institucionalnog, pravnog i ideološkog nasleđa Miloševićevog resantimanskog nacionalizma” (N. Dimitrijević, *Srbija kao nedovršena država*, u *Reč*, br. 69, 15. 03. 2003, prema izvodu, pod naslovom „Kako iz bezdržavlja”, objavljenom u *Republici*, br. 314–315, 1–31. 08. 2003, str. 59). Ovoj oceni valja dodati još i opasku da se ideološki i politički kontinuitet o kojem je reč opaža i u delovima personalne strukture aktuelne vlasti, što se pripisuje pogodbama koje su neposredno prethodile 5. oktobru ili usledile u vremenu posle njega.

U ime legalizma u Srbiji nikad nije prihvaćena lustracija kao legitimna mera tranzicione pravde, a Beljanski nas opominje: „Manjak legaliteta lustracija nadoknađuje viškom legitimiteta. Ne smemo izgubiti iz vida da snaga legitimiteta nije bez uticaja na samo konstituisanje legaliteta” (str. 181).

3) Kulturni obrasci zla jesu jedan od osnova za konstituisanje gotovo isključivog „državotvornog” prava, prava zasnovanog na poimanju „državnog razloga” kao primarnog. A državni razlog u okvirima palanačkog mentaliteta uvek je povezan sa tajnovitošću i misterijom koja ne treba da bude dostupna prosečnim ljudima. Povlačeći liniju od često iskrivljavanog značenja Platonove misli da vladar mora biti filozof, jer je jedino takav u stanju da čuva zakone i zadatke države, a ukazujući na zaborav koji neretko prekriva takođe Platonovu misao da je zakon ugovor putem koga ljudi jedni druge uveravaju u pravdu (Beljanski, str. 89), preko Karla Šmita i njegovih poklonika i kritičara, sve do mistifikacije države ovde i danas, Beljanski, u eseju „U zaklonu tajni”, objašnjava zbog čega u Srbiji nije došlo do otvaranja dosijea tajne (političke) policije. Država sakuplja i čuva tajne kao informativni arsenal za ucenjivanje onih koje želi da ima pod kontrolom, ili za obračun sa onima koje smatra svojim neprijateljima (Beljanski, str. 127). Ako se lojalnost državi smatra političkim idealom „državotvornog” koncepta pravnog poretka, onda znači da je strah od pružanja otpora zapravo poželjan, da pravni poredak počiva na osećanju nesigurnosti, jer je država jedini „gospodar tajni” te da su doušništvo, udvorištvo i licemerje vrline, a ne elementi kulture zla (Beljanski, str. 135). Moć države se tada zasniva na širenju nesigurnosti, a ne na vladavini prava, pa se politička moć, koja mora biti ograničena, preobražava u onnipotenciju.

Ovako je, ukratko, Slobodan Beljanski opisao put od *Annimule*, čiste duše, pune znatiželje i želje za saznavanjem do ovdašnje *Vulgarije*, izmišljene (?) zemlje XX veka. Radi se o zemlji iz dečjeg filma *Chitty Chitty Bang-Bang*, snimljenog prvobitno 1968, a ponovno 2002. godine. Iako je smeštena u eksterijer romantične alpske državnice, Vulgarijom, međutim, vlada okrutni i

bezobzirni bračni par okružen hiljadama slugu i telesnih gardista. Na ulicama nema dece koja se igraju, svi koji se mogu videti su smrknuti, mračni i distancirani. Nasmejana i razigrana deca koja su došla u posetu Vulgariji iz „normalnog” spoljašnjeg sveta, bivaju najpre omražena, a potom uhapšena i stavljena u dečiji zatvor. Da *Vugarija* nije samo jedna od tema iz vremena hladnog rata, svedoče i neki istorijski spisi koji su se pojavili još u srednjem veku pod istim nazivima, ali drukčijeg sadržaja. Na primer: *Vulgaria* Viljema Hormana iz 1519, koja sadrži izreke o pitanjima običnog, svakodnevnog života, a one variraju između priznavanja „dobra” i „zla”, kao i *Vulgarija* Roberta Vitingtona iz 1520, koja predstavlja pohvalu Tomasu Moru, u tom delu prvi put nazvanim „čovekom za sva vremena”. No, autor, Vitington, naknadno se ipak priklonio moći Henrija VIII.

Na kraju, možda treba postaviti pitanje: kakav smisao ima argumentisanje prava uz pomoć književnosti i političke filozofije?

Na jednoj strani jesu (ili se bar očekuju) emocije, skladan ili zavodljiv narativ, naznačavanja, a ne uvek ekspliciranja, dok su na drugoj (tj. valjalo bi ih očekivati) – hladni razum, preciznost izlaganja na štetu stila, uzan prostor za različita tumačenja, sasvim sužen za suprotna. Ipak, pokazalo se da između prava i književnosti postoje brojne i značajne veze. Pravo i književnost se u doktrini predstavlja kao „pokret” koji se bavi izučavanjem književnih dela u čijem pripovedanju ili, tačnije, narativu (jer se pojam ne odnosi samo na prozu) je iskazan kakav pravni konflikt ili neka druga pravna intriga, ili samo pravna tema, odnosno samo pravni okvir. Osnovni cilj ovog učenja jeste osposobljavanje pravnika da bolje nego putem drugih pravnih disciplina (kakve su pravna retorika i argumentacija, na primer) stekne uvid u „prirodu prava”, u „suštinu prava” da bi tako razumeo čemu pravo služi ili, tačnije, čemu bi trebalo da služi. Pokret *pravo i književnost* ima za cilj da pravna nauka i nauka o književnosti uče jedna od druge i da se uzajamno koriste naučnim metodama koje su razvijene u pravnoj, odnosno u književnoj teoriji. Budući da su obe discipline narativne, učenje se, najpre, zasniva na razumevanju teksta – pravnog ili književnog. Pravna nauka će pokušati da iz teksta izvede ne samo jedno (pravno) značenje, već i druga značenja koja tekst može imati, a koja bi služila saznanju smisla prava. Sa druge strane, empirijski gledano, uočava se veliki broj tema koje su zajedničke i pravu i književnosti – krivica i nevinost, pravo i nepravo, pravda i nepravda, pokušaji definisanja istine, nepristrasnog pravosuđa, zločin, odgovornost, moralnost, legalnost itd. Teorijsko učenje o pravu i književnosti započelo je kao deo pravne nauke i to učenjem o *pravu u književnosti*, odnosno, kako je napred rečeno, učenjem o pravnim temama, konfliktima i intrigama koje su obrađene u literarnim delima, sa određenim ciljem. U kasnijoj obradi, uz pojam *pravo u književnosti*, nastaje i učenje o

pravu kao književnosti. Osnovne karakteristike pojma *prava u književnosti* sastoje se u tvrdnji da književna dela, a posebno njihovi narativi koji iskazuju pravni konflikt ili intrigu, služe pravniku kao putokaz saznanja „prirode” odnosno „suštine” prava. *Pravo kao književnost* u svojoj osnovi ima ideju da pravni tekst treba tumačiti putem tehnika koje se koriste u književnoj kritici da bi se, na taj način došlo ne samo do pravnog, nego i do drugih značenja pravnog pravila. Pokret *pravo kao književnost* doživeo je i empirijsko priznanje: hermeneutika, kao naučni metod iz oblasti književnosti, primenjena je u pravnoj metodologiji.

Izgleda da, kad se ima kakav-takav uvid u naše savremeno pravo, argumentacija sa stanovišta političke i pravne filozofije jedina i ima smisla, kao teorijski pristup: inače, argumentisanje u okviru pozitivnog prava ima isti praktičan domet kao i tumačenje *Vulgata – Vulgata Sixtina* naspram *Vulgatae Clementinae*. A da to nema mnogo smisla pokazalo se, na primer, u stavovima Ustavnog suda spram nekih odluka donesenih u toku tzv. reforme pravosuđa u Srbiji.